PHD-ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

DOMINÓKOCKÁK

– DOMONKOS ISTVÁN MŰVÉSZETÉNEK EX-JUGOSZLÁV IRODALMI KAPCSOLATFORMÁI –

ORCSIK ROLAND

TÉMAVEZETŐ:

PROF. DR. FRIED ISTVÁN

SZEGED, 2012.

1. Az értekezés tárgya, célkitűzései

A dolgozat elméleti bevezetője felveti a vajdasági magyar és az ex-jugoszláv irodalmak bonyolult kapcsolati hálózatának fontosságát az adott geo-kulturális térség értelmezésekor. Ez bonyolult, labirintusszerű problémákra mutat rá, kezdve a kultúrák közötti átjárhatóság, átjárhatatlanság, a két-, illetve a többnyelvűség, a fordítás mint a másik megértésének, vagy éppen ellenkezőleg, félreértésének a kérdéseivel. A vajdasági irodalom, s ezen belül is az *Új Symposion* folyóirat izgalmasan viszonyult az említett problémákhoz. A vajdasági magyar irodalom jugoszláv korszakának labirintusa több ösvényt, ajtót tartalmaz: a vajdasági magyarság léte, identitása, kultúrája csak mesterségesen választható el a déli szláv nemzetekétől. Az egykori *Új Symposion* folyóirat, a *Tűz*, a *Vajdasági Írás*, a *Bácsmegyei Napló*, a *Kalangya*, a *Híd* stb. nyomán, felfokozta többek között a másik kultúrára történő reflexiót, a folyamatos recepció, műfordítás, közös szereplések által. A vajdasági magyar kultúrában ez a folyóirat volt az, amely a legélénkebben reagált az ex-jugoszláv szellemi klímára.

Amikor dolgozatomban a „symposionista" fogalmat használom, akkor ezen a másik és a saját kultúrára reflektálni próbáló, összetett, többkultúrájú identitást értek. A „symposionista" nem azonos poétikai, esztétikai, nemzedéki identitást jelöl. Losoncz Alpár[1], Faragó Kornélia[2] és Thomka Beáta[3] meglátásai nyomán a „symposionista" fogalom inkább a közös műhelyhez való tartozásra utal. Azzal a kiegészítéssel, hogy ez nem minden symposionistánál jelenik meg ugyanolyan mértékben. Valamint azt is figyelembe kell venni, hogy a másikra és a sajátra reflektáló vajdasági magyar kulturális attitűd nem a

[1] Losoncz Alpár: *Kommentár? (Adalékok az Új Symposion szellemiségének értelmezéséhez)*, In: L. A.: *Hiányvonatkozások*, Forum, Újvidék, 1988.
[2] Faragó Kornélia: *Kulturális interpretáció – nemzedéki nyelvszakadadás – átsugárzó jelentéskörök*, In: F. K.: *A viszonosság alakzatai*, Forum, Újvidék, 2009.
[3] Thomka Beáta: *Symposion-kollázs*, In: T. B.: *Déli témák*, zEtna, Zenta, 2009.

symposionistákkal indult. A *Bácsmegyei Napló*ban, a *Vajdasági Írás*ban, a *Kalangyá*ban vagy a *Híd*ban mindez jelen volt már. A különbség az, hogy az *Új Symposion* a jugoszláv kulturális rendszerre jellemzően ambivalens módon ugyan, de zömében olyan szövegeket is közölt, amelyek nem a hivatalos rendszer politikai és esztétikai elvárásait szolgálták. S hozzá kell még adni azt is, hogy a korábbi vajdasági magyar folyóiratokhoz képest az *Új Symposion* radikálisabban viszonyult a vizualitáshoz, a folyóirat szerzői érzékenyebben építették be a látókörükbe a különböző művészeti ágak befogadási tapasztalatát, szélesebb világirodalmi irányultságuk volt.

Dolgozatomban a kultúrák közötti viszonyrendszereket a folyóirat első generációjához tartozó Domonkos István művészetén keresztül szemléltetem. Domonkos Istvánt „archetipikus" symposionistaként értelmezem, hiszen verseket, prózát, esszét, drámát, irodalmi, zenei és képzőművészeti kritikákat, publicisztikát ír, ex-jugoszláv nyelvekből, valamint németből és svédből fordít, emellett pedig több hangszeren játszó zenész és képzőművész. Domonkos művészete a korabeli, hivatalos magyar irodalmi kánont feszegető aktusként is felfogható. Fried István szerint magyar emigráns, neoavantgárd irodalom azért is fontos, mert megkérdőjelezte a diktatúrához hű, hazai irodalom kánonszerkezetét.[4] Fried megállapításai a történelmi események következtében határon túlivá lett kisebbségi, s így vajdasági magyar irodalom esetében is érvényesek lehetnek. Az *Új Symposion* szerzőinek művészete az európai és az ex-jugoszláv nemzetek avantgárd és neoavatngárd műveivel dialogizál, s ilyen értelemben kiegészíti, differenciáltabbá teszi a magyar irodalmi beszédmódokat.

Domonkos munkásságában nagy szerepe van a recepcióban eddig kevésbé taglalt műfordításainak is. Bányai János a fordítást a kisebbségi kultúra egyik meghatározó

[4] Fried István: *Emigráció és labirintus. Kelet-közép-európai lét-és tudatformák*, In: F. I.: *A névadás lehetségessége*, Madách-Posonium, Pozsony, 2004, 116-117.

jellemzőjének tartja.[5] Ezzel összefüggésben fontos kiemelni azt, amit Losoncz Alpár állít Friedrich Schlegelre és Derridára hivatkozva a fordítás és a másik kultúra értelmezése kapcsán: ez a folyamat lezárhatatlan, befejezhetetlen, mindig marad valami, ami lefordíthatatlan, értelmezhetetlen marad.[6] Ennek nyomán dolgozatomban a fordítást lezárhatatlan feladatként, kulturális gyakorlatként értelmezem. Éppen ezért Domonkos műfordításainak és kultúrareflexióinak megítélésekor figyelembe vettem, hogy azok pusztán lehetőségek, variációk, akárcsak a saját értelmezési kísérleteim.

Dolgozatomat egy olyan labirintus-metaforával írtam körül, melynek két főbejárata van: az egyiken belépve a kultúraköziség problémáival és ezek poétikai relfexióival találkozhatunk. A kisebbségi létmód irodalmát Végel László metaforájával[7] kentaur-irodalomként határoztam meg, mint a párhuzamos világok, hagyományok, kultúrák irodalmát. Ezután a kultúrák közötti tapasztalat Domonkos által lereagált, különféle irodalmi megnyilvánulásait értelmezem. Szóba kerül a többnyelvűség, a nyelvi interakció problémája, az idegen nyelv otthonosságának kérdése, vagy az imaginárius tér viszonylagossága Domonkos legutóbbi, *YU-HU-rap* c. kötete kapcsán. Labirintusom második főbejárata a műfordítás kulturális gyakorlatával foglalkozik. Az elméleti bevezető után néhány jellegzetes példán mutatom be Domonkos műfordítói műhelyének jellegzetességeit. S mivel Domonkos leginkább verseket fordított, ezúttal versfordításainak elemzésére szorítkoztam. Munkámban nem foglalkozom a szerző minden fordításával, a délszláv művek általa írt recenzióival, műveinek szerbhorvát nyelvű fordításaival, műveiből kiolvasható összes délszláv vonatkozással. Ehelyett néhány reprezentatív példán mutatom be Domonkos és az *Új Symposion* ex-jugoszláv irodalmakkal, művészetekkel való kapcsolatformáinak működését és értelmezhetőségét. A dolgozat végén külön fejezetben sorolom fel Domonkos

[5] Bányai János: *Fordítás, összevetés. Adat a kisebbségi kultúra létmódjának leírásához*, In: B. J.: *Kisebbségi magyaróra*, Forum, Újvidék, 1996, 46-47.
[6] Alpar Lošonc: *Prevođenje kao društvena praksa*, *Nova misao* 2010/8., 26-27.
[7] Végel László: *Kisebbségi elégia*, In: V. L.: *Hontalan esszék*, Jelenkor, Pécs, 2003.

műfordításainak bibliográfiáját, ennek alapján tovább lehet tájékozódni. A műfordítások elemzésének sorrendje a szerző munkáinak kronológiáját követi.

Az *Új Symposion* kapcsán néhány közhely is megcsontosodott a szakirodalomban, ilyen a symposionisták előzmény nélkülisége, a velük kapcsolatos multikulturalizmus fogalmának problémátlan használata stb. A magam részéről igyekeztem a Symposion-közhelyekre eddig kevésbé tárgyalt nézőpontokból rávilágítani, vállalva az ismeretlennel járó tévedés lehetőségének kockázatát is. Az újvidéki folyóiratra és Domonkos munkáira nem úgy tekintettem, mint megkérdőjelezhetetlen szentségre, hanem mint továbbgondolandó, értelmezhető hagyományra.

2. Az értekezés módszere

A dolgozat a komparatisztika hagyományát követve különböző tudományágak bevonásával, interdiszciplináris módon közelíti meg a tárgyát. A különböző tudományos beszédmódok közül a kultúra-elméletek (pl. Hommi K. Bhaba, Stanley Fish, Slavoj Žižek), a fordítás-elméletek (pl. Albert Sándor, Gálosi Adrienne, Itamar Even-Zohar, Rába György, Paul de Man, Walter Benjamin), a filozófia (pl. Hannah Arendt, Kant, Kierkegaard, Losoncz Alpár), az irodalomelmélet (pl. Derrida, Itamar Even-Zohar), a horvát, magyar, szerb és szlovén irodalomtörténeti munkák, az összehasonlító irodalomtudomány (pl. Bányai János, Bori Imre, Fried István, Lőkös István, Lukács István, Sziklay László), a pszichológia (Freud), s kisebb mértékben a vallástudomány (Gersom Sholem, Mircea Eliade) emelkedik ki. Az interdiszciplinaritás jól harmonizál a labirintus metaforával, hiszen ahány tudományágat vontam be az elemzés során, annyi újabb értelmezési lehetőség tárult elém. Ugyanígy a különféle tudományágak működtetése összefüggésbe hozható a dolgozatban többször használt Itamar Even-Zohar többrendszerű irodalomelméletével (polysistem theory). Ám miután a

bevezetőben az értelmezést lehetőségként határoztam meg, a különféle tudományágakból fakadó nézőpontokat nem kizárólagosan, hanem a már meglévő recepció gazadagításaként, újabb szemléletek próbájaként használtam.

A műfordítást a színész játékához hasonlítottam, így a műfordítást maszkfelvételként értelmeztem. E gondolat kidolgozásához színház-elméleti (Brook, Pirandello, Samuel Weber) és fordítás-elméleti írásokat használtam fel.

A műfordítások elemzésénél a filológiai pontosságot kértem számon Domonkos munkáin. A két szöveg, az eredeti és a műfordítás(ok) esetében igyekeztem összehasonlító vizsgálatot végezni, s csak kisebb mértékben megítélni a fordítások színvonalát. Csak akkor éltem kritikával a műfordítások elemzésnél, amikor nagyobb és indokolatlannak tűnő tartalami, formai változásokat észleltem.

A dolgozat a többnyelvű geo-kulturális környezetet igyekszik bemutatni egy szerző munkáinak példáján, ennek köszönhetően igyekeztem a Vajdaságot jellemző magyar és szerb, illetve az ex-Jugoszláviát jellemző más nemzetek irodalomtörténeti munkáit is felhasználni. Több esetben éltem a horizont-elválasztás (Jauss) módszerével, megfigyeltem és több alkalommal összevetettem az elemzett művek korabeli és jelenkori befogadástörténetét.

3. Az értekezés eredményei

Amennyiben áttekintjük a dolgozatban elemzett fordításokat, továbbá Domonkos István szépirodalmi munkáit, akkor azt láthatjuk, hogy azok elválaszthatatlanok attól a szociokulturális környezettől, amelyben létrejöttek. Legyen szó akár vajdasági, ex-jugoszláviai, de akár svédországi környezetről, azt tapasztaltuk, hogy Domonkos „kisebbségi” irodalma mindvégig megmaradt abban a nyelvi labirintusban, amely a kezdetektől fogva körülhatárolta a szerző munkáit.

A „kisebbségi" fogalom Domonkosnál – akárcsak az *Új Symposion* folyóirat kulturális praxisa – Végel László kentaur-metaforájához kötődik. Domonkos szépírói és műfordítói tevékenysége a „nyelvközi állapot" jelensége.[8] Ezért a kisebbségi diskurzus – akár nemzeti, akár nemi, akár más típusról van szó – mindig fordításra szorul. Ez a fordítás nemcsak egyik nyelvről a másikra történő értelmezést jelenti, hanem nyelven belüli tolmácsolást is.[9] A „kisebbségi" léttapasztalat innen nézve a domináns kulturális gyakorlattal szembeni gyanakvás, kritikai távolságtartás álláspontja lesz. Domonkos azzal, hogy kisebbségi magyarként ex-jugoszláv nemzetek irodalmát fordítja magyarra, inspirációt merít azokból, „szerbhorvát" nyelven ír, megkérdőjelezi a magába zárkózó, védekező kisebbségi normát. A szerző különböző kultúrák metszéspontján született alkotásai az akkori magyarországi, dominánsan egynyelvű irodalmi rendszereket kérdőjelezte meg. Ez a „fordítói magány" (Losoncz Alpár) tehát kritikai magatartásformát jelez.

Domonkos fordításainak elemzése során viszont azt tapasztaltuk, hogy ő közép-európai módon[10] dolgozott: igyekezett betartani az eredeti versek formai követelményeit. Ám ettől néhány esetben el is tért, mint pl. Srečko Kosovel szonettje „magyarításakor". Domonkos szabadon fordította a kötött formákat, ugyanakkor ez a szabadság mégsem azonosítható a francia prózás módszerrel. Formai értelemben Domonkos műfordításai hasonlítanak az eredeti szövegekre, viszont nem adják vissza azok minden sajátosságát. Domonkos sok esetben átköltötte az eredeti költeményeket, tolmácsolásai inkább hangulati azonosságra, semmint formai, tartalmi pontosságra törekedtek. Emiatt tekinthetjük Domonkos műfordításait impresszionisztikus jellegűeknek (ám nem impresszionisztikusoknak), noha sokszor pontosan követte az eredeti szövegek jellegzetességeit. S ahogyan a legtöbb közép-európai fordító, ő is gyakran élt a kompenzáció módszerével: amit nem tudott visszaadni

[8] Végel László: *Meditáció Iliáról*, In: *Ilia – Írások 70. születésnapjára*, Bába, Szeged, 2004, 35-36.
[9] Losoncz Alpár: *A fordító magánya: fölöttébb személyes jellegű (vajdasági) széljegyzet a magyar egyetemeség gyűrődéseiről*, In: *Ilia – Írások 70. születésnapjára*: i. m. 193.
[10] Vö.: Marko Čudić: *Danilo Kiš i moderna mađarska poezija*, Plato, Beograd, 2007, 35.

pontosan az adott helyen, azt másutt annak szellemében kompenzálta. Összegezve: Domonkos franciás szabadsággal használja a közép-európai műfordítói szabályt. Ám Domonkosnál ez mégsem valósult meg szélsőséges formában.

Amennyiben az *Új Symposion*ban megjelent műfordításokat, illetve Domonkos munkáit nézzük, akkor levonhatjuk, hogy ezek recepciója, értékelése nagyon gyér. Úgy tűnik, a műfordításra, mint kulturális gyakorlatra, létmódra való utalás inkább a szépírók alkotásaiban jelent meg, semmint a recepcióban. Dolgozatunk során azonban kiderült: több kapcsolódási pont lehetséges Domonkos szépírói és műfordítói tevékenysége között, ezek feltérképezése árnyalhatja, gazdagíthatja a szerző életművének feldolgozását.

4. Az értekezés témájában közölt publikációk

Tanulmány

1. *Kentaur-irodalom. Az Új Symposion anyanyelvi idegenségéről,* HÍD 2006/6-7.
2. *A gastarbeiter nyelv költői reflexiója (Ivan Slamnig és Domonkos István)*, Tiszatáj 2007/1.
3. *A műfordító maszkfelvétele,* Kalligram 2007/02.
4. *Miloš Crnjanski Stražilovo című költeményének műfordítói teatralitása (a fiatal Domonkos István arcjátéka)*, Tiszatáj 2007/9.
5. *Domonkos István nyelvváltása: fordítás mint létezés-metafora*, Filológiai Közlöny 2007/1-2.
6. *Kalandozások a szerb, horvát, szlovén irodalomban*, Bárka 2010/1.
7. *A költészet maradványa a gonosz banalitásával szemben (Domonkos István: YU-HU-Rap)*, Híd 2010/7.

8. *A hallgatás extázisa. Momčilo Nastasijević verszenéje Domonkos István hangolásában*, Korunk 2010/6.
9. *A vers zárt tere. Domonkos István Branko Miljkovićot fordít*, In: Szövegek között XV., Sorozatszerkesztő: Fried István, 2010, Szeged
10. *A szorongás fordíthatóságáról. Domonkos István Slavko Mihalić városában,* Szövegek között XVI., Sorozatszerkesztő: Fried István, Szeged, 2011.

Recenzió, kritika

1. *Mi a zsír? (Tolnai Ottó: Költő disznózsírból című könyvéről)*, Forrás 2005/10., 107-112.
2. *Az én lepattant szilánkjai (Kollár Árpád: például a madzag)*, Vár Ucca Műhely 2005/3, 83-86.
3. *A szóban halmozódó vég (Koncz István: Összegyűjtött versei)*, Forrás 2006/11.
4. *„Mi ma". Szerbhorváth György: Vajdasági lakoma. Az Új Symposion történetéről*, Bárka 2007/2.
5. *Egy családtörténet fénylő sebei. (Maurits Ferenc: Szürkület, szürkületben)*, Forrás 2007/4.
6. *„republica paranoica". Aaron Blumm: Csáth kocsit hajt*, Irodalmi Jelen 2007/69.
7. *Nem megy sehová* (Szakmány György: *Apu nem megy sehová* című kötetéről), Kalligram 2008/05
8. *Selyem, versolajos vízben* (Domonkos István: YU-HU-Rap), Bárka 2009/3.
9. *Rekviem, torzítóval (Fenyvesi Ottó: Halott vajdaságiakat olvasva)*, Kalligram 2010/5.

10. *Elmélyült provokáció. Medve A. Zoltán: Kontextusok és annotációk*, Jelenkor 2011/1.
11. *Az olvadó hó neszében korgó gyomor* (Danyi Zoltán: Hullámok után a tó sima tükre), Alföld 2011/6.